

MARTIN ŠRAJER / 7. 5. 2025

Válečné dokumenty Jiřího Weisse

Na státním pohřbu prezidenta Masaryka v září 1937 vystoupil i Edvard Beneš, aby za celou republiku pronesl smuteční laudatio. Svůj proslov zakončil vyjádřením věrnosti odkazu TGM, potažmo humanitní demokracie. Benešova slova „věrni zůstaneme“ se během nacistické okupace Československa stanou názvem jedné z nejaktivnějších ilegálních odbojových skupin, Petičního výboru Věrni zůstaneme. Stejný titul nese stříhový dokument Jiřího Weisse, dokončený bezprostředně po válce.

Sugestivní osmdesátiminutový průřez celým válečným obdobím, zvláště akcentující zásluhy druhého československého odboje na různých frontách, měl premiéru v říjnu 1945. Weiss se později sice bude podílet ještě na několika budovatelských dokumentech, ale film *Věrni zůstaneme* lze považovat za vrchol jeho nonfikční tvorby, při jehož realizaci mohl využít veškerou praxi a kontakty získané v předchozích letech.

Weiss se k filmu dostal jako amatér již v polovině třicátých let, kdy natočil reportáž z vodáckého prostředí *Lidé na slunci* (1935). Dokumentům a naučným filmům, často s apelativním a vlasteneckým nábojem, se bude věnovat i po zbytek třetí dekády, již ovšem jako zaměstnanec oddělení krátkých filmů barrandovské společnosti A.B. Režiroval snímky o letectví (*Dejte nám křídla*, 1936; *Přístav vzdušného moře*, 1937), skautech (*Pojď s námi!*, 1937) nebo sociální politice v Praze (*Cesta ze stínu*, 1938).

Výrobu jeho dokumentu o dvacátém výročí založení republiky *Dvacet let svobody* přerušila mnichovská dohoda. Dokončil jen část nazvanou *Naše země* (1938). Nárůst antisemitismu a obsazení republiky německou armádou režiséra židovského původu zároveň postavily před volbu, zda v zemi zůstat. Po nepříjemné zkušenosti s Václavem Binovcem, který měl na Weissovu adresu v březnu 1939 prohlásit, že s „tím

židem“ na place v žádném případě točit nebude (na což zbytek štábu reagoval rozpačitým mlčením), pochopil, že v Československu jej už nic dobrého nečeká.

V dubnu 1939 Weiss překročil hranice Nizozemska a okamžitě byl zatčen za nedovolený vstup do země bez víza. Dvanáct dnů strávil ve vězení v Oldenzaalu. Pak díky iniciativě několika velkých osobností britského dokumentu, Johna Griersona, Basila Wrighta a Paula Rothy, mohl prchnout do Anglie. V zemi, kde stráví většinu války, začal rovnou pracovat na stříhovém dokumentu, jež zahraničnímu publiku osvětlí, v čem spočívají masarykovské ideály, co předcházelo nedávné anexi a proč je Československo srovnatelně vyspělou zemí jako jiné evropské státy.

Dokument *Uloupení Československa* (The Rape of Czechoslovakia, 1939) sestavil Weiss z prvorepublikových materiálů, který si s sebou přivezl z Prahy. Komentář k této poemě o českém lidu, krajině a křehkosti demokracie napsal anglicko-irský básník Cecil Day-Lewis. Peníze na realizaci pak Weissovi poskytl Jan Masaryk, nacházející se tehdy již také v Londýně (byť ještě nebyl ministrem exilové vlády). (Masaryk bude později protagonistou Weissova dokumentu *Dopis z Prahy* [Letter from Prague, 1945].)

Zahraniční publikum, neznalé československých reálií, se Weiss snažil oslovit také následujícím, devítiminutovým filmem *Věčná Praha* (Eternal Prague, 1940). Ten diváky za zvuků klasické hudby a mimoobrazového komentáře provází malebnými pražskými zákoutími.

Z Jana Masaryka se mezitím stal ministr zahraničí londýnské exilové vlády. I díky jeho podpoře je Weiss, dosud živořící na volné noze, přijat do britské armády a nastupuje na pozici válečného zpravodaje a dokumentaristy v organizaci The Crown Film Unit, působící při britském ministerstvu informací. Jejím úkolem bylo natáčet informační, dokumentární a vzácně také hrané filmy pro širokou veřejnost doma i v zahraničí. Pro ráz snímků byla často určující hudba, na níž se podíleli významní skladatelé jako Walter Leigh, Benjamin Britten nebo Richard Addinsell.

Válečné dokumenty vznikající pod hlavičkou Crown Film Unit byly pojímány v tradici britského civilismu, reprezentovaného v dokumentu právě Griersonem nebo Wrightem. Do centra pozornosti stavěli obyčejné vojáky a jejich přípravu na bitvy – často zinscenovanou pro účely natáčení – nebo život britských občanů a občanek v

bombardované zemi.

S podporou armády mohl Weiss natáčet například mezi československými válečnými letci v RAF. Materiál se stane základem dokumentů *Stíhač* (Fighter Pilot, 1943) a *Noc a den* (Night and Day, 1945) a část z něj bude použita i ve filmu *Věrní zůstaneme*. *Noc a den* sleduje činnost 311. československé bombardovací perutě. Film začíná probuzením posádky hlídkového letounu a snídání letců. V krátkosti je představen jejich život v civilu před začátkem války. Až poté se vyprávění zaměřuje na průběh jejich dne: hlídkování, instruktáž, servis letadel, zničení ponorky...

Z velké části inscenovaný je Weissův středometrážní film *Ohnivý rybolov* (Before the Raid, 1941) o odbojových akcích Norů proti nacistické okupaci. Film sleduje norskou rybářskou vesnici obsazenou nacisty. Rybáři vracející se z úspěšného lovu se vzbouří a vykopí ryby zpátky do vody. Nacisté po tomto incidentu vydávají příkaz, že veškerý budoucí rybolov bude probíhat pod jejich dohledem. Rybáři se ale během tajné schůzky domluví, že Němce na moři zpacifikují a hodí přes palubu.

Ohnivý rybolov původně vznikl v rámci čtyřdílného polohraného projektu *Calling All People*, který měl na podkladu skutečných událostí přiblížit hnutí odporu v Jugoslávii, Československu, Francii a Norsku. Některým konzervativním členům britské vlády se ale oslava partyzánů údajně nezamlouvala a tak byl dokončen pouze příběh z Norska. Natáčení s neprofesionálními herci, tvořenými emigranty vystupujícími proti fašismu, tehdy probíhalo v malé skotské vesnici.

Příkladem hrané tvorby Crown Film Unit je pak Weissova satirická komedie *John Smith se probouzí* (John Smith Wakes Up, 1941). Také tento film obsahoval výchovný apel odpovídající potřebám dobové propagandy. Protagonistou je knihkupec, který soustavně podceňuje nebezpečí fašismu. Když jednou ztratí vědomí, zdá se mu o tom, že se nacisté dostali až do Anglie. Po probuzení si konečně uvědomí, jak vážná je situace.

Weiss tedy v Anglii za války točil filmy hrané, agitační, reportážní, propagační, dokumenty i aktuality. A to nejen pro Brity. Pro sovětské velvyslanectví v Londýně realizoval krátké filmy o boji sovětského lidu proti fašismu (*Sovětský svaz útočí*, 1942) nebo o heroickém nasazení sovětských žen na frontě i v zázemí (*100 milionů žen*,

1942).

Kromě toho, že Weiss lital s letci RAF a mohl při náletech točit přímo z pilotní kabiny, coby filmový válečný zpravodaj se v závěru války navíc připojil ke spojenecké armádě a zdokumentoval například její dobývání francouzské přístavní pevnosti Dunkerk nebo osvobození koncentračního tábora Buchenwald.

Weiss natáčel i v Belgii nebo Nizozemsku, byl přítomen u přechodu Rýna a závěr války strávil v blízkosti 21. armádní skupiny pod vedením generála Pattona, která se dostala až do Československa. Kvůli riskantnímu filmování na bojišti, navíc s kamerou, která neměla moc velkou kapacitu, se ovšem většina „akčních“ situací inscenovala až ex post, po utichnutí výstřelů a explozí.

Když se válka chýlila ke konci, československá exilová vláda v Londýně poskytla Weissovi prostředky na film *Věrní zůstaneme*, u něhož již byl kladen větší důraz na to, aby oslovoval i publikum v Československu. Film začíná smrtí prezidenta Masaryka na podzim 1937, pokračuje dramatickými událostmi okolo Mnichova, nástupem nacistické armády a defenzivou ostatních národů a graduje projevem Edvarda Beneše a prvními snahami o obnovení československé demokracie v osvobozené vlasti.

Do popředí je průběžně stavěn masarykovský demokraticko-humanistický odkaz a československý podíl na tažení vítězných armád. Ať jde o účast československých dobrovolníků při bojích v Evropě, na východní frontě či severní Africe, nebo aktivity Československého červeného kříže.

Weiss během montáže využíval vedle dokumentárního materiálu, který natočil s různými britskými kameramany, i archivní záběry ze spojeneckých a nepřátelských týdeníků. Film tak připomíná i napadení Polska, kapitulaci Francie nebo bitvu u Stalingradu. Obrazy doprovází hudba exilového skladatele Viléma Tauského, nahraná s londýnskými filharmoniky, a emotivní komentář, který pouze suše nepopisuje skutečnost, ale vžívá se do zobrazovaných událostí, případně jejich atmosféru umocňuje citacemi z díla Františka Halase nebo Svatopluka Čecha.

Ani záběry nejsou organizovány předně s ohledem na faktografickou přehlednost (jak tomu bylo v americké dokumentární sérii *Zač jsme bojovali*, uvedené do československých kin ve stejné době). Prim dostává dynamika vyprávění a básnické

metafory. Po Masarykově smrti se zastavují kola v továrnách, lidé na poli smekají čepice a spínají prsty. Po uzavření mnichovské dohody vidíme příval vody ukusující masy hlíny...

Slavnostní premiéra filmu proběhla 12. října 1945 v kině Blaník. Weiss ale v rozhovorech vzpomíná, že už v roce 1944, v čase Slovenského národního povstání, shodil tři kopie na slovenské území, nad kterým letěl v britském bombardéru. Sice nevěděl, jestli se film na okupovaném území někdy promítal, ale akt vnímal jako vyjádření víry, že angažované filmové umění dokáže změnit svět. Tohoto přesvědčení se bude držet i po osvobození Československa, kam se vrátil jako ostřílený dokumentarista s bohatými zkušenostmi ze střížny i bojišť druhé světové války.

Po vřelých ohlasech na *Věrní zůstaneme* bylo Weissovi nabídnuto vést oddělení dokumentární tvorby na Barrandově v nově zestátněném Československém filmu. Nabídku ovšem odmítnul, protože chtěl natáčet filmy hrané. Ani v nich ale úplně neopustil válečnou tematiku, viz např. příběh z krušnohorského pohraničí *Uloupená hranice* (1947) nebo jeden z vrcholů jeho filmografie, okupační milostné drama *Romeo, Julie a tma* (1959). Také v rovině stylu se Weiss vesměs dál držel toho, co se naučil v Anglii: nepatetického, civilního pojetí.

Film *Věrní zůstaneme* uvede kino Ponrepo v pondělí 12. května od 18:00.

Použitá literatura:

Antonín J. Liehm, Jiří Weiss. *International Journal of Politics*, Vol. 3, No. 1/2, Closely Watched Films: Filmmaking and Politics in Czechoslovakia 1973, s. 40–69.

Elmar Klos, Rozhovor s Jiřím Weissem, 8. 4. 1984. Národní filmový archiv, Sbírka orální historie.

Václav Merhaut, *Jiří Weiss*. Praha: Čs. filmový ústav 1988.

Antonín Navrátil, *Cesty k pravdě či lži: 70 let československého dokumentárního filmu*. Praha: Akademie múzických umění v Praze, Filmová a televizní fakulta v Nakladatelství AMU 2002.

-rt-, Premiéra prvního českého filmu našeho odboje. *Rudé právo* č. 132 (12. 10.), 1945, s. 3.

-van-, Věrní zůstaneme, *My: týdeník Svazu české mládeže* č. 6 (20. 10.), 1945, s. 4.

Jiří Weiss, *Bílý mercedes*. Praha: Victoria Publishing 1995.